

Снежана Радић

## СТАЛНА ИЗЛОЖБЕНА ПОСТАВКА „СТРАДАЊЕ И ХУМАНИЗАМ. ВАЉЕВСКА БОЛНИЦА 1914-1915.“

2015. година

Великом јубилеју, обележавању стогодишњице Великог рата 1914–1918. године у коме су учествовале многе европске државе и у којем је Србија поднела огромне људске жртве и ратна разарања, придружило се и Ваљево.

У Србији захваћеној аустроугарском агресијом, једно од попршта највећих страдања и жртвовања одиграло се у Ваљеву, у периоду јесен – пролеће 1914/15, када су на хиљаде рањених и болесних војника, заробљеника, становника Ваљева и здравственог особља, изгубили животе у трагичним догађањима надљудске борбе са епидемијом пегавог тифуса и других заразних болести.

На позив српске владе у помоћ становништву и српској војци пристигле су стране лекарске мисије из целог света. У борби за спасавање живота рањених и болесних, поред лекара Ваљевске војне болнице и заробљених лекара и медицинског особља из аустроугарске војне силе, велику помоћ и лично пожртвовање пружили су бројни чланови добровољних лекарских мисија из Велике Британије, Русије, Холандије, Белгије, Пољске, Швајцарске, Грчке, Сједињених Држава, Аустралије. У граду Ваљеву, који у то време бројао само око 8.000 становника, скоро годину дана водила се даноноћна битка за збрињавање, лечење и неговање десетина хиљада болесних и рањених. Сви јавни објекти, школе, кафане, хотели, били су претворени у болничке просторе. У тој тешкој борби за спасавање људских живота многи чланови добровољних лекарских мисија оставили су своје животе, па је Ваљево у то време постало попрште трагедије античких размера, где се безгранична људска хуманост ухватила укоштац са невиђеним призором, патње, бола, страдања и умирања људи. Написана реч америчког новинара Џона Рида најбоље илуструје стање у Ваљеву тих месеци: „Ако је Србија те избегличке 1915. године била земља смрти, а била је више од тога, онда је Ваљеву било суђено да буде њена престоница.“



*Некадашњи хируршки павиљон данас архивски дејо  
Међуопштинској историјској архива Ваљево*

У жељи да се сећање на ову славну епопеју трајно чува и искаже искрено поштовање према овим догађањима, Међуопштински историјски архив Ваљево и Архив Србије, уз финансијску подршку Министарства културе Републике Србије и Града Ваљево, у 2015. години су обележили стогодишњицу ове људске трагедије.

„Реке избеглих и прогнаних, реке рањених, реке болесних, сливале су се ка Ваљеву, у исто време и страшној и блиставој капији наде и искушења. Стотине и хиљаде мртвих напуниле су сеоска и градска гробља и није било довољно ни запрега којима би одвезли покојнике. По селима жене са нејаком децом и старима, тешком муком копале су раке по њивама око кућа, виноградима и воћњацима и у њих сахрањивале своје најмилије. И сасвим непознате, никад виђене. Та мала, породична гробља од којих ниједно није старије од 1914. године, и данас, својом бројношћу, непогрешиво одређују линију до које је тада стигла аустроугарска војска и бежећи од ње, избегли народ.“ – написао је у уводу аутор Сталне изложбене поставке и Каталога Велибор Видић.

У Депоу МИАВ, у аутентичној згради бив. хируршког павиљона Окружне ваљевске болнице, која је споменик културе и под заштитом државе, на простору од 200 м<sup>2</sup> урађена је стална изложбена поставка „**Страдање и хуманизам. Ваљевска болница 1914-1915.**“ Изложбу чине документа о избеглицама, злочинима над цивилним становништвом, лекарски извештаји, пописи лекара и болничара, добровољних и страних... Међу изложеним документима је и извештај др Јулијуса Роксандића из 1916. године, у којем се наводи да је на ваљевским гробљима 1914-1915. године

сахрањено око 45.000 умрлих, као и аустроугарски статистички преглед броја становника по окрузима у Србији 1910. и 1916. из којег се сагледава мањак становништва у Ваљевском округу за око 40.000 становника.

За потребе изложбе обављено је током 2015. године истраживање у МИАВ, Архиву Србије, Библиотеци САНУ, Матици српској, Универзитетској и Народној библиотеци у Београду и Библиотеци „Љубомир Ненадовић“ у Ваљеву. Коришћени су разни дневници и документа из приватних збирки, чешких, шкотских и руских архива. Већина фотографија, које сведоче о зверствима непријатеља, рањенима, оболелима... преузета је из дневника холандског лекара Аријуса ван Тиховена „Страхоте рата у Србији“, који је управо радио у Ваљевској болници – Хируршком павиљону у којем је изложба. Доказао је да су Аустроугари користили, противно Женевској конвенцији, распрскавајуће дум-дум метке. Ротердамске новине су објавиле дневник 1915, а у Србији је објављен тек 2005. године.

Поставку прати и богато илустровани каталог на српском и енглеском језику. Аутор изложбе и каталога је Велибор Видић, историчар и архивски саветник МИАВ.

Дизајн сталне изложбене поставке урадила је д-ца Озарија Лашић Марковић. Цео простор је аутентичан, из 1907. године, од зидова до столарије, терацо пода до столарије. Једино је плафон спуштен за 20 цм да би се уградило преко 50 одговарајућих халогених светиљки. Прозори су опремљени меш платном са пригодном штампом; преко 70 м<sup>2</sup> зидова је опремљено лепљивим фолијама са штампом; извршено је опремање зидова катер-текстовима; урађено 20 витрина и столова бојено бело са свом пратећом опремом, стакла, осветљење, и друго.

\*\*\*

Стална изложбена поставка у аутентичном простору хируршког одељења Окружне болнице, свечано је отворена у петак 30. октобра 2015. у 16.30 часова.

Изложбу је отворио градоначелник Града Ваљева Станко Терзић, који је, том приликом, јавно подржао идеју и нагласио потребу изградње Меморијалног центра на месту где се налазила Окружна болница, као симбола великог страдања и трагичне судбине српског народа у Првом светском рату, а са друге стране као универзалног споменика људској племенитости, хуманости и солидарности. Говорили су још проф. др Драган Радовановић, председник Црвеног крста Србије и Велибор Видић, аутор изложбе. Отварању изложбе присуствовали су многи грађани и званице: председник Републике Србије господин Томислав Николић, представници бројних амбасада, међу којима и амбасадори САД, Канаде, Француске, Холандије, Палестине, Катара, Марока, Малезије, Украјине и



Стална изложбена поставка „Страдање и хуманизам. Ваљевска болница 1914-1915.“

Туниса, председник Српске академије наука и уметности академик Владимир Костић, начелник Генералштаба Војске Србије Љубиша Диковић, заменик градоначелника Беча, представници Будимпеште и друге високе званице Града Ваљева и општина Колубарског округа. По слободној процени било је око 1.000 присутних.

Догађај који је саставни део обележавања јубилеја била је дводневна Међународна научна конференција „Страдање и хуманизам. Ваљевска болница 1914-1915.“ на чијем се отварању, 30. октобра, у Центру за културу Ваљево присутнима обратио г. Томислав Николић, председник Републике Србије. Говорили су и академик Владимир Костић, председник Српске академије наука и уметности и др Мирослав Перишић, директор Архива Србије.

Отварању конференције присуствовали су: Његова светост патријарх господин Иринеј, представници бројних амбасада, градоначелник Ваљева Станко Терзић, друге јавне личности и грађани.

Други дан, 31. октобра, у свечаној сали Ваљевске гимназије страни и домаћи научници и истраживачи изложили су више од 20 реферата који се односе на Први светски рат, улогу коју у њему имала Ваљевска болница, као и на значај српског санитета. Посебна пажња била је посвећена страним медицинским мисијама и лекарима и болничарима. У раду конференције учествовао је велики број научника из иностранства, међу којима су познати стручњак за историју Првог светског рата др Олег Ајрапетов, проф. Московског државног универзитета Ломоносов, др Светозар Рајак,

проф. на Лондонској школи за економију и политичке науке, и др Василиј Карашин. Од домаћих научника и стручњака реферате су изложили др Мирослав Перишић, др Миле Бјелајац, проф. др Александар Недок, проф. др Јелица Новаковић Лопушина, др Љубодраг П. Ристић, и већи број историчара медицине. Запажене радове су изложили и Ваљевци: др Зоран Јокић, Велибор Видић, историчар и архивски саветник, Драгана Лазаревић Илић, историчар и саветник кустос, Жељко Жеж, археолог.

Пројекат је реализован на иницијативу др Мирослава Перишића, др Светозара Рајака, др Зорана Јокића, Жељка Жежа и др Илије Трипковића, а омогућили су Министарство културе и информисања Републике Србије и Град Ваљево.

Као закључак, мишљење је научне и културне јавности, високих представника државе, Града Ваљева и Међуопштинског историјског архива Ваљево да треба да се формира Меморијални центар у делу простора данашњег Архива Ваљево, а некадашње Окружне болнице, који би био живи споменик у славу и спомен пострадалима и исказаној, не само европској, већ светској хуманости у временима незапамћеног и страдања и хуманости који су се тих месеци одиграли у Ваљеву.

Цео пројекат „Страдање и хуманизам. Ваљевска болница 1914-1915.“ досегао је највиши државни ниво. На тај начин су Град Ваљево и Међуопштински историјски архив Ваљево на достојан начин заокружили обележавање стогодишњице почетка Првог светског рата и одали пошту пострадалим грађанима, рањеницима, избеглицама, бројним страним лекарским мисијама, медицинском особљу и лекарима. Исказана им је изворна хуманост и истинска захвалност пуна поштовања са жељом да успомену на њих, њихово страдање и хуманост стално подсећамо.

## Хронологија

Архив Србије, као матична кућа Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту: МИАВ), дао је подршку, идејну и финансијску, и у сарадњи са Министарством културе и информисања Републике Србије пребацио је Уговором о суорганизацији и суфинансирању изложбе 25. децембра 2014. године МИАВ 2.300.000,00 динара, за део реализације пројекта *Ваљевска болница 1915 – страдање и хуманизам*.

По одлуци УО одржана је седница Иницијативног одбора 28. јануара 2015, којој су присуствовали представници Општине Ваљево, Општине Осечина, Војске Србије, Епархије ваљевске, ваљевски лекари, директори културних установа из Ваљева, чланови УО Архива и запослени у Архиву. На предлог председника УО МИАВ Жељка Жежа за председника Иницијативног одбора изабран је др Зоран Јокић.

Идеја је била да се у делу простора МИАВ (од 500 м<sup>2</sup>, определи 200 м<sup>2</sup>), згради Депоа која је аутентични бив. објекат Окружне ваљевске болнице и под заштитом државе отвори стална изложбена поставка под називом „Страдање и хуманизам. Ваљевска болница 1914–1915.“

Предложен је план активности и у том смислу одређени су носиоци посла:

**1. Стална изложбена поставка** – аутор Велибор Видић, историчар и архивски саветник у МИАВ уз стручну и техничку помоћ и сарадњу свих запослених у Архиву. Изложбу прати вишејезични каталог, чији је аутор Велибор Видић.

**2. Међународна научна конференција** – Мирослав Перишић, др Зоран Јокић и Жељко Јеж.

**3. Меморијални центар** – меморијални центар би имао задатак да радом кроз едукативне, културне и промотивне активности сачува сећање на догађања у Ваљеву 1914–1915, да изнова подсећа на страдање и хуманост и успоставља мостове помирења међу народима. Циљ је да се Ваљево, кроз Меморијални центар, упише у културну и духовну мапу Европе.

Изградња нове наменске савремене зграде Депоа за потребе смештаја сређене и пописане архивске грађе. Ослобађање целе зграде и отварање Меморијалног центра као симбола великог страдања српског народа, био би, „живи“ универзални споменик људске племенитости, хуманости и солидарности.

\*\*\*

Са задатком да прати и спроводи предложени план активности за реализацију пројекта формирано је уже радно тело (др Зоран Јокић, Жељко Јеж, Бранко Матић, Велибор Видић и Снежана Радић) – одржано је више састанака.

Др Зоран Јокић и Жељко Јеж су све време активно радили да пројекат добије државни значај и да покровитељ буде председник Републике Србије. У том смислу, написали су Кабинету председника Републике писмо намере, обавили су више путовања и разговора. Почетком марта, Архив је посетио саветник за културу председника Републике Радослав Павловић. Начелно се сложио да председник Републике буде председник Организационог одбора.

Одржано је више састанака са градоначелником Станком Терзићем, замеником градоначелника Милорадом Илићем и начелницом за друштвене делатности Зором Бојичић.

Сагласност, односно обавештење стигло је 25. марта 2015. од председника Републике Србије господина Томислава Николића, да се прихвата да буде председник Организационог одбора и покровитељ пројекта за



обележавање „Стогодишњице Ваљевске болнице 1914/1915.“ За чланове Одбора предложио је најуваженије представнике државног и јавног живота Републике Србије. На седници одржаној 15. маја 2015. године у свечаној сали Ваљевске гимназије формиран је Организациони одбор. Председавао је председник Републике.

Послови на сређивању Депоа, односно сређивање архивске грађе и премештање из просторија предвиђених за изложбено поставку започети су крајем марта. Преко 300 дужних метара архивске грађе је препаковано и одложено на своје место. Извршена је демонтажа полица (275 дужних метара), а монтирано је 100. Уједно је рађено на сређивању архивских фондова и ревизији архивске грађе – око 70 фондова. Послове су обављали сви стручни радници.

Све време, аутор изложбе Велибор Видић радио је на прикупљању извора за поставку и добар део проводио у Архиву Србије, Библиотеци САНУ, Матици српској, Универзитетској и Народној библиотеци у Београду и Библиотеци „Љубомир Ненадовић“ у Ваљеву. Коришћени су разни дневници и документа из приватних збирки, чешких, шкотских и руских архива.

У том моменту највећи проблем је био добијање Спецификације радова и опреме – предмер и предрачун на објекту Архива, јер без тога није могло да се приступи извођењу радова у самој згради Депоа ради адаптације простора опредељеног за поставку. Спецификација је, од архитекте дизајнера Озарије Лашић Марковић, стигла тек 30. јуна 2015. где су наведени радови: грађевински, фарбарски, груби радови, гипсарски, молерски, подполагачки, електричарски радови; тоалети, опрема – осветљење, столарско-занатски радови и штампа. Процењена вредност неопходних радова износила је 41.635 евра или око 5.000.000,00 динара, без трошкова накнаде за креативни део реализације изложбе. Архив је на располагању имао скромна сопствена средства. На све то, 31. јула на састанку у Архиву директор Архива Србије је упознао председника УО МИАВ Жељка Јежа, председника Иницијативног одбора др Зорана Јокића и пословодство Архива да добијена средства од Архива Србије, односно Министарства културе (чл. 2 Уговора о суорганизацији и суфинансирању изложбе између Архива Србије и МИАВ) нису намењена адаптацији објекта, већ креативном тиму – ауторски хонорари за аутора изложбе и каталога, архитекту и дизајнера изложбе, штампу поставке, штампању каталога, позивница и плаката, техничким пословима уређења изложбе и каталога (сређивање фотографија, лектура, коректура и друго). Јасно је, није било довољно средстава за адаптацију и прилагођавање простора за сталну изложбено поставку.

Део планираних послова морао је да иде преко јавних набавки, и то је додатно усложнило и успорило радове због законских процедуралних роко-

ва. Морао је да се распише тендер за штампу – меш платна, лепљиве фолије са штампом, опремање зидова катер текстовима и штампу каталога.

Из наведених објективних разлога, увелико се каснило. На преко 50 адреса послата су писма намере са детаљним информацијама. о пројекту. Успостављени су контакти са председницима општина суоснивача Архива и бројним власницима предузећа. Подршку је дао Град Ваљево, Општина Лајковац и Холдинг компанија „Крушик“ Ваљево. Други се нису одазвали.

Тада су на сцену ступили људи моћних идеја, велике одлучности и способности да све што је планирано и обећано, да се реализује – др Зоран Јокић и Жељко Јеж. Захваљујући угледу који уживају успели су да доведу донаторе, људе добре воље који су били спремни да помогну. На њихову иницијативу и лични ангажман дошли су донатори: Греда, Кеј, Електроволт... Донатори су са грађевинским радовима ушли у Депо 3. септембра 2015. године. Тада је до отварања изложбе било остало само два месеца! Колектив Архива је радио у пуном капацитету и дао „скромну“ подршку, како физички – радно, тако и финансијски да се све договорено на састанцима испоштује. То је и била обавеза установе.

\*\*\*

У реализацији пројекта учествовали су Центар за културу – отварање конференције, пригодан коктел за званице и одржавање позоришне представе; Ваљевска гимназија (конференција и симултани преводилац), Радио Ваљево – озвучење, Електродистрибуција – осветљење дворишта, Саобраћајна полиција и сви други по налогу градоначелника.

Изложбу је у 2015. години видело око 2.000 посетилаца. Већином су то организоване посете ученика, али и појединачне посете. Интересовање је велико, тако да има случајева да се исти посетиоци појављују два пута.

Улаз је бесплатан. Овај прворазредни културни догађај, незабележен у прошлости Ваљева прошао је без иједног инцидента.

## Финансирање

**Архив Србије** – 2.300.00,00 динара

**Град Ваљево** – Средства одобрена од Града Ваљева у износу од 248.000,00 динара утрошена су за радове које је обавила фирма КРОВ 014 – Ваљево:

- молерско фарбарски радови – глетовање, кречење, фарбање делова столарије,
- брушење постојећих терацо подова
- крпљење малтером оштећених делова фасаде и премазивање бојом
- демонтажа трулих и оштећених олука и уградња нових



**Општина Лајковац** – Одобрила је средства у износу од 300.000,00 динара за сталну изложбenu поставку. Средства су утрошена за израду полица према пројекту архитектке дизајнера сталне изложбене поставке.

**Међуопштински историјски архив Ваљево** је из сопствених средстава (413.000,00 динара) покрио је трошкове за:

- демонтажу полица
- дневнице за истраживање
- куповину ситног инвентара за тоалете и квака за врата
- агенција за чишћење
- електро радови
- подни радови – терацо
- трошкове јавне набавке

### Донатори

Многи од радова обављени су уз помоћ, у виду донације, добијене од Грађевинског предузећа „Греда“ Ваљево (изградња тоалета); Грађевинског привредног друштва „Keј“ Ваљево, Привредног друштва „Gate“ Ваљево, „Електроволт“ Ваљево, Ординације „Јокић“ Ваљево, Холдинг компанија „Крушик“ Ваљево и Школе страних језика “Kontext” Ваљево. На тај начин дали су свој трајни допринос стварању спомен-обележја посвећен страдању и хуманости 1914-1915. који су обележили то време и оставили дубок траг у историји града .

**Први донатор ГП „Греда“ – Ваљево ушао је у Депо 3. септембра, и од тада почиње трка са временом, јер су остала само два месеца. Извршили су комплетну изградњу три тоалета – два женска и један мушки (од пројекта, до до инсталирања мобилијара).**

**Фирма „Keј“ – Ваљево одрадила је гипсарске радове сви гипсарски радови – спуштање плафона, постављање гипсаних плоча на зидове.**

**„Електроволт“ донирао је део светиљки.**

\*\*\*

Мишљење је научне и културне јавности, високих представника државе, Града Ваљево и Међуопштинског историјског архива Ваљево да треба да се формира Меморијални центар у делу простора данашњег Архива Ваљево, а некадашње Окружне болнице, који би био споменик у славу и спомен пострадалима и исказаној, не само европској, већ светској хуманости у временима незапамћеног страдања и хуманости који су се тих месеци одиграли у Ваљеву.